

lógija bizonyos értelemben a klasszikus német filozófia csúcspontja, és mint Lukács könyvének befejező gondolköre mutatja, Goethe Faustja a német klasszikus irodalmi fejlődés kétségtelen csúcspontja.

S ez az összehasonlítás rendkívül mélyértelmű. Lukács Goethe-tanulmányaiban is említi már az itt meglévő kapcsolatot, azonban A fiatal Hegel elolvasása után e kapcsolat megértése sokkal mélyebb lesz. Faust is keresztülmegy a görögség különböző iskoláin, végigtekint. Philemon és Baucis sorsán, eljut előkelő udvarokba éppen úgy, mint ahogyan a szellem átszárnyal térben és időben korokat és tereket a hegeli Szellem fenomenológiájában is. A probléma azonban az, hogy Goethe Faustjában és különösen annak befejezésében, de egész problematikájában is a nyugtalanság, a meg nem békülés, a fejlődés befejezhetetlenségének érzete fejeződik ki. Hegel egész művében is hasonló a helyzet, csak hogy nála a végső cél mégis a szellem öntudatra jutása. S itt újra felmerül az öntudatkérdés. Az öntudat tudniillik — s itt Hegel egész módszerének, valamint Goethének van igaza — a mindennapos megismerések, gyakorlati tevékenységek állandóan újraszülető eredménye, és nem pedig egy elérendő nyugvó cél. Mint ismeretes, Mephistofeles akkor viheti el Faustot, ha egyetlen pillanatra is azt tudja mondani: „oly szép vagy, maradj velem”. Ha tehát szeretné úgy megállítani a pillanatot, mint ahogyan Jósúé megállította a napot az égen a biblia szerint. S bár Hegel sosem állítja meg a pillanatot, de idealizmusa következtében vágyik arra, hogy legyen egy ilyen pillanat, s Lukács bebizonyítja: a marxizmus felfogása szerint ilyen pillanat nem létezik, s ezért nem viheti el az ördög — az embert. Ez a végkicsengés annyit jelent: habár egy szempillantás semmi, de a szem, amely pillant, s öntudatosan körülnéz a világban — az már valami. (*Akadémiai—Kossuth, 1976.*)

HERMANN ISTVÁN

Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig

A nemzetté válás folyamatáról, a nemzeti ideológia előzményeiről hazánkban és a nemzetközi tudományos fórumokon ma is tartó vitákhoz kívánt hozzászólni a nemzeti-nemzetiségi kérdés elismert tudósa. A könyv kapcsolódik a szerző korábbi, a 19. század első évtizedeivel foglalkozó munkáihoz, mint például „Kelet-Európa története a 19. század első felében” (Budapest, 1971) vagy „A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790—1848” I—II. kötete (Budapest, 1960). Hatalmas anyag (feldolgozások, forráskiadványok) vizsgálatán keresztül tárja fel a magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának 18. századi előzményeit. A 19. és 20. században „folyammá” szélesedő ideológiák, mozgalmak 18. századbeli „forrásvidékeit” keresi a marxista összehasonlító módszer alkalmazásával. Abban az évszázadban, amely „le is zárt egy fejlődést és el is kezdett egy újat”, mikor a minőségi változás félreismerhetetlen jegyei jelentek meg az itt élő népek — és a magyarok — eszmevilágában.

A feudalizmus válsága, a kapitalizmus kibontakozása idején a már korábban meglévő nyelvi, területi, kulturális közösség mellett fejlődött az áruforgalom, a csere, s a széttagolt területek között lassan megindult a „soknemzetiségű magyarországi piac” kialakulása. Ez a folyamat együtt járt a nemzeti mozgalmak szempontjából is fontos társadalmi átrétegződéssel — megjelentek vagy átalakultak azok a társadalmi osztályok, rétegek, melyek vezették, illetve bázisát képezték ezeknek a

mozgalmaknak (például a horvát árutermelő nemesség, kereskedőpolgárság, a román, a szlovák értelmiség, a parasztság differenciálódása stb.).

E tényezők az itt élő népek nemzetté válásának folyamatát indították el, kialakítva-erősítve a nemzet többi komponensét. Ez volt az alapja a nemzeti ideológiák minőségi változásainak.

Egyes magyarországi népek a feudalizmus messzi századaiba visszanyúló vagy éppen frissen szerzett privilégiumok „bástyái” mögül indulhattak csatába. A szerző azt az izgalmas *folyamatot* eleveníti fel, hogy miképpen telítődnek e feudális privilégiumok *polgári tartalommal*, kimutatva e feudális vonások továbbélését is a már jellegükben polgárivá váló nemzeti ideológiákban.

A szerző a *horvátok* nemzeti tudatának kialakulását vizsgálja először „A horvát autonómia és a nemzeti tudat kialakulása” című fejezetben. Az autonómia körül kialakult küzdelmek bemutatásával bizonyítja, hogy a feudális nemzeti ellentétek mögött a 18. század végére feltűntek a polgári jellegű ellentétek csirái is, mint például a horvátok által lakott területek egyesítése, törekvés az önálló nemzeti piac kialakítására. Így a nyelv, az irodalom, a történelem fejlődése már a nemzeti ideológia útját egyengette — még akkor is, teszi hozzá Arató Endre, ha tudjuk, hogy e tényezők a horvát nemesi kiváltságokat is indokolták. A 18. században a horvát ideológia két iránya — a nemesi-feudális és a nyelvi-kulturális — egymás mellett, szembenállva, de egymást kiegészítve léteztek, egyben magukban hordozva az új, a polgári ideológia elemeit.

A középkori szerb állam funkcióit lényegében a szerb ortodox egyház töltötte be (előbb az ipeki, 1766-ig, majd a karlócai patriarkátus), amely egyházi-vallási tevékenysége mellett világi funkciókat is ellátott. A szerző azt a folyamatot tárja eléünk ismét, amelyben az egyházi kongresszus fokozatosan politikai képviselletté is válik. A *szerb vajdaság* megalakításáért indított küzdelemben ugyanis egyre inkább a szerb egyház és az udvar ellentétei bontakoztak ki. Míg a szerb mozgalom a horvátéhoz viszonyítva kevésbé volt feudális jellegű a 18. század végén, addig a nemzeti ideológia nyelvi-kulturális vonulata az utóbbihoz képest lassabban bontakozott ki.

A továbbiakban, a munka harmadik fejezetében, az ugyancsak kiváltságokkal rendelkező s az uralkodó nemzethez tartozó *szászok*, illetve magyarországi *németek* eszmetörténetével ismerkedhetünk meg. A szászok nemzettudata (a német összetartozás) már a középkorban is az etnikai összetartozás felismerésén alapult, és a 18. század végéig mindenekelőtt feudális előjogaik védelmét szolgálta.

A horvátoktól, szerbektől, szászoktól eltérően lényegesen nehezebb helyzetben voltak azok a népek, amelyeknek ki kellett dolgozniuk nemzetté válásuk biztosítását jelentő követeléseiket. A *románoknál* például a vallási unió (a katolikus és görögkeleti egyház egyesülése 1679-ben) tartalmazta a nemzetté válás első lehetőségét. S bár a román nemzeti összetartozás tudatának kialakítását az unió fékezte, a nemzeti nyelv és művelődés terén letagadhatatlan pozitív hatása is volt. A román nemzeti ideológia 18. századi képviselői (Micu-Clain püspök, Cotorea, valamint az erdélyi triász nyomán) az 1791-ben kidolgozott, egyenjogúsításukat követelő Supplex Libellus Valachorumban, a történetiség elvével érvelve, a dákoromán elméletet fogalmazták meg. Ennek értelmében a románság jogai Erdélyben minden ott élő népnél régebbiek. S bár ez az elmélet történetileg vitatható ideológia volt, segítségével mégis küzdeni lehetett az erdélyi románság negyedik rendi nemzetként való elismeréséért. A dákoromán kontinuitás eszméje ugyanakkor a nemzeti integráció útját is egyengette ekkor.

A két legmesszebből induló, kedvezőtlen feltételek között fejlődő nemzetiség, a *szlovák* és *ukrán* nemzeti tudatának bemutatásával zárja a szerző művét. Olyan két nemzetiség eszmetörténetével, amelynek még olyan reménysége sincs, mint a román politikai igényeket és az udvar kilátásba helyezett kedvezményeit kifejező II. Diploma Leopoldinum (1701).

A szláv tudatból fokozatosan önállósodó szlovák tudat elemzése kapcsán foglal állást a könyv szerzője abban a vitában, amely Bél Mátyás „nemzeti” hovatartozásának megállapításáért folyik a magyar és szlovák történetírásban. „Bél Mátyás

közös öröksége a magyaroknak és szlovákoknak. Alakja különösen példázza ezt: hungarus patriotizmusa a nemzeti mozgalmak megindulása előtti tipikus magatartásra utal” — állapítja meg ezzel kapcsolatban Arató Endre.

A továbbiakban a szlovák nemzeti mozgalom kibontakozásának nagy akadályát: a katolikus és protestáns nemzetkoncepciókat s ezek szembenállását elemzi. Ezek a koncepciók, melyek az egész nemzetet átfogó cél érdekében jöttek létre, éppen e célt, a belső nemzeti integráció létrehozását gátolták.

Az *ukrán* fejlődés kapcsán mutat rá a szerző arra, hogy az ukrán vallási unió, éppen a románétól eltérő feltételei miatt, nemhogy segítette volna a nemzeti fejlődést, de egyenesen hátráltatta azt. A ruszin eszmevilág még a 18. század végén is feudális maradt abból következően, hogy még az a ruszin papi-értelmiségi réteg is asszimilálódott (az ukrán vallási unió következtében), amely a nemzeti mozgalom szellemi vezetője lehetett volna.

Rendkívül izgalmas szellemi élmény megismerkedni a 19. századi nemzeti szembenállás előtörténetével — a nemzetiségek Ausztriához és Magyarországhoz fűződő viszonyának alakulásával. A magyar—horvát rendek közötti, vallási köntösbe burkolt ellentétek mögött már ekkor is a horvát autonómia problémái állottak, hiszen a belső integráció akadályát a nemzeti területek széttagolódása jelentette. A román nemzeti mozgalom 18. századi történetét Bécs kedvezményei, ígéretesei és a magyar nemesség éles szembenállása kíséri végig. Ugyanez a merev álláspont vezetett a szerb nemzeti mozgalom osztrák orientációjának megerősödéséhez. Arató Endre bemutatja azt is, hogy az osztrák udvar csak addig támogatta-hitegette a román, a szász, a horvát stb. nemzeti mozgalmakat, míg azokat saját céljai érdekében használhatta fel, elsősorban a magyar nemesi törekvések letörésére.

Az egyes nemzeti ideológiák bemutatása után végső konklúzióként záró fejezetben tárja elénk a szerző a magyarországi hat nemzetiség ideológiai fejlődésének hasonló és eltérő vonásait. Nemcsak a nyugat-európai országokhoz, de egymáshoz viszonyítva is fáziskéséssel kibontakozó, sok-sok egyedi vonást tartalmazó eszme-rendszerekben mégis ott vannak már a közös, az előremutató, a polgári jegyek: „A nyelv, az etnikum, és a belső nemzeti integráció, s e kritériumokkal szervesen összefonódó nemzeti egység gondolat mutatta leginkább az ideológia polgári-nemzeti irányba történő fordulását.” Ugyanakkor, amikor e modern nemzeti gondolatok vagy mozgalmak mögött még rendkívül szűk rétegek állottak, s hangjuk gyengén hallatszott a nemesi nacionalizmusok kórusában — már mindenképpen a jövő követeléseit szólaltatták meg. A következő nemzedék így tovább vihette és formálhatta ezeket az ideológiákat egy olyan században, melynek társadalmi talaja már termékenyebbnek bizonyult ezek befogadására. (*Akadémiai Kiadó, 1975.*)

A. SAJTI ENIKŐ

Tudományos önismeret

Gáll Ernő új könyve — *Tegnap és mai önismeret* — jórészt azokat a tanulmányokat tartalmazza, amelyeket a kolozsvári professzor az elmúlt években írt és közölt a romániai magyar sajtóban. A Műhely című részben olvasható a szerző két régebbi írása, amelyeket még a *Korunk* első folyamában közölt, az egyiket a harmadik birodalom ideológiája ellen írta, a másikban a román népiességet elemzi. Az ő szerkesztésében megjelenő új *Korunk* orientációjával, humanista szellemiségé-